

years of the communist totalitarian regime and the rehabilitation of victims of totalitarian justice, as well as unjustly convicted persons.

The parallels with the provisions of the Law of Ukraine «On Rehabilitation of Victims of Political Repression in Ukraine» of 1991 and the Law «On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Improving the Procedure of Rehabilitation of Victims of Repression of the Communist Totalitarian Regime of 1917–1991» are conducted from 2018.

It is determined that the main advantages of the new law are a clear definition of terms, the introduction of new, an increase in the categories of persons subject to rehabilitation, the improvement of the procedure for the rehabilitation of victims of repressions of the communist totalitarian regime, the definition of bodies, their structure and powers, which are subject to consideration of this category of cases.

Key words: rehabilitation, victims of repressions, procedure, totalitarian regime, legislative acts.

Отримано: 12.07.2018 р.

УДК 338.43:33.021.8(477)»19/20»

Віталій Нечитайло

АГРАРНА РЕФОРМА В УКРАЇНІ НАПРИКІНЦІ XX – ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТТЯ: ЗЕМЕЛЬНІ АКТИВИ І ПРОРАХУНКИ

Віталій Нечитайло. Аграрна реформа в Україні наприкінці XX – початку XXI століття: земельні активи і прорахунки. У статті термін «аграрна реформа» вживається не у вузько сільськогосподарському сенсі, а як узагальнююче поняття, що фіксує комплекс об'єктивно зумовлених змін у різних системах відносин у сільському середовищі: економічних, соціальних, організаційних, технологічних, побутових тощо. Визначальними у цьому комплексі є зміни у володінні землею. Ідеологія аграрної реформи ґрунтується на тезі, згідно з якою саме приватна власність на землю має забезпечити появу у нового власника більш потужної мотивації до продуктивної праці.

Ключовою проблемою модернізації аграрного сектора економіки є проблема ринкового обігу землі. В сучасних дискусіях виявляються дві крайні позиції: законодавче недопущення купівлі-продажу землі, а отже, й приватної власності на неї, і безоглядна підтримка правового закріплення приватної власності на сільськогосподарські землі і їх необмеженої купівлі-продажу.

Матеріали дослідження свідчать, що аграрну реформу можна вважати технологічно виваженою, якщо вона: забезпечена науково обґрунтованою концепцією, є легітимною, результативною, ефективною, соціально справедливою. На жаль, названі чинники не наповнюють позитивними результатами земельні перетворення в Україні. Формально приватна власність на землю тут узаконена, але правовий механізм купівлі-продажу землі не включений в нову систему економіч-

них відносин. Сільський працівник поки що не відчуває себе повноправним господарем на землі. Земельний ринок – це, передовсім, визнання землі економічною субстанцією. Саме тому без повноцільної земельної реформи держава не може повноцінно розвиватися.

Ключові слова: аграрна реформа, земельна реформа, земельний ринок, ринкові відносини.

Виталий Нечитайло. Аграрная реформа в Украине в конце XX – в начале XXI столетий: земельные активы и просчеты. В статье термин «аграрная реформа» употребляется не в узко сельскохозяйственном смысле, а как обобщающее понятие, которое фиксирует комплекс объективно обусловленных изменений в различных системах отношений в сельской среде: экономических, социальных, организационных, технологических, бытовых и др. Определяющими в этом комплексе есть изменения во владении землей. Идеология аграрной реформы базируется на тезисе, соответственно с которым именно частная собственность на землю должна обеспечить появление у нового собственника более мощной мотивации к производительному труду.

Ключевой проблемой модернизации аграрного сектора экономики есть проблемы рыночного оборота земли. В современных дискуссиях определяются две крайние позиции: законодательное недопущение купли-продажи земли, и особенно частной собственности на нее, и безоговорочная поддержка правового закрепления частной собственности на сельскохозяйственные земли и их неограниченной купли-продажи.

Материалы исследования свидетельствуют, что аграрную реформу можно считать технологически соответствующей, если она: обеспечена научно подтвержденной концепцией, есть легитимной, результативной, эффективной, социально справедливой. К сожалению, названные факторы не наполняют положительными результатами земельные преобразования в Украине.

Ключевые слова: аграрная реформа, земельная реформа, земельный рынок, рыночные отношения.

Уся європейська історія, починаючи із Стародавнього Риму, пов'язана із земельними відносинами. Землі завжди не вистачало, що спонукало тодішніх країн до кривавих багаторічних війн. Когось виручали колоніальні землі, відкриття Нового світу, комусь у пригоді ставав науково-технічний прогрес. Змінювалися цивілізації, та жодна з них не могла існувати без сільськогосподарської продукції. Часті катастрофи ущент руйнували міста і села, однак останні завжди відроджувалися. Неосяжна сила, що давала життя землі, матеріалізувалася природними факторами – сонячним світлом, водою, ґрунтом, біохімічними процесами. Земля і селянин завжди співвідносилися не як об'єкт із суб'єктом, а як суб'єкт із предикатом: якщо селянин – суб'єкт, то земля його предикат і навпаки. Тому власність селянина на землю є фактичною власністю на самого себе, на свою працю, вкладену в землю¹. До межі XX століття впорядкування земельних стосунків потрясло Європу. Під час таких трансформацій формувалися певні засади організації земельних

відносин, в основу яких закладалися дві головні підвалини: приватна власність на землю та жорстке державне регулювання². Розпад колгоспного ладу, що відбувся в умовах незалежної України, не сприяв підвищенню ефективності сільськогосподарського виробництва. Крім того, він ніс у собі руйнівні засади, приховані можливості чергового пограбування селянства. Впродовж 1990–1999 рр. виробництво сільськогосподарської продукції України скоротилось удвічі. Щороку вартість основних засобів сільськогосподарських підприємств зменшувалось у середньому на 13 млрд грн. Відбулося обвальне зниження рівня життя селян. Середньомісячна заробітна плата працівників сільського господарства у 1999 р. становила 102 грн. – в 1,8 рази менше, ніж у середньому по країні³. Чому так трапилось, що, незважаючи на родючі землі і загалом сприятливий для розвитку аграрного виробництва клімат, достатню забезпеченість технічними засобами, професійними кадрами, пострадянське сільське господарство України прийшло до тривалого занепаду? Чому в жодній із постсоціалістичних країн не було такого великого розриву між стартовим потенціалом і фінішними результатами? І вітчизняні, й зарубіжні вчені вважають основною причиною такого стану аграрного сектора відсутність у державі всебічно відпрацьованої стратегії розвитку сільського господарства, невміле здійснення перетворень в селі, великий розрив між політико-правовою базою формування соціально-економічних відносин та їх виробничо-господарським, економічним і політичним наповненням. «Країни, що стають на шлях глобальних трансформацій – якісного оновлення суспільного устрою і його економічної мети, – зауважував з цього приводу І. Лукінов, – мають, насамперед, точно визначити модель переходу в нову якість з альтернативним вибором найкращого варіанта»⁴.

На жаль, в Україні нічого схожого не спостерігалось. Тривалість трансформаційного процесу, об'єктивна неможливість розв'язання в короткий термін усіх його проблем призвели до того, що в цей період переважними стали проміжні економічні, соціальні й політичні відносини, проміжний суспільний устрій, відмінний і від державного соціалізму попередніх десятиліть, і від ринково-капіталістичних порядків.

Нині, завдяки розвитку наукового плюралізму, значно розширився діапазон оцінок не лише подій минулого, а й сучасності. Для їх об'єктивного осмислення неабиякого значення набуває принцип плюралізму, згідно з яким при аналізі конкретних процесів враховуються реальні суб'єктивні та об'єктивні фактори, що сприяють розвитку соціальних відносин або їх гальмують. У контексті цього принципу виникає запитання: чи можна було в перехідний період, коли здійснювалася трансформація української економіки, уникнути аграрної кризи? Теоретично, так. А практично для цього потрібно було мати національно свідому політичну еліту зі стійкими моральними переконаннями, правову державу, котра б гарантувала збереження законності під час трансформації сільського господарства, розвинуте громадянське суспільство, глибоке усвідомлення селянами необхідності якнайшвидшого переходу від колгоспно-радгоспної до приватно-підприємницької системи господарювання.

Таку ідеальну ситуацію важко створити взагалі, а в Україні, в силу її циві-

лізаційних характеристик, вона видається неможливою. По-перше, модернізаційні заходи у сфері виробництва тут не супроводжувалися адекватним оновленням структур влади – під ширмою поверхових перетворень відбувся перерозподіл національного багатства на користь радянсько-партійної еліти та її висуванців⁵. По-друге, реформування селянського господарства відбувалося під опікою успадкованої від радянських часів непридатної для неавторитарного суспільства системи. По-третє, значна частина працівників колгоспів і радгоспів, вихованих на патерналістських засадах, скептично, а подеколи й вороже, ставилися до нових форм господарювання, не бажала ризикувати, причому без належної підтримки держави.

Отже, уникнути аграрної кризи в перехідний період української історії було неможливо. Однак пом'якшити її дії, зробити її соціальні наслідки легшими – можна було. «Що б ми, врешті, мали, – міркував з цього приводу фермер з Хмельниччини К. Матвіюк, – якби років 7-8 тому надали селянам реальну можливість із власним земельним наділом вийти з колгоспу, одержати вигідні кредити, придбати необхідні засоби для господарювання? За моїми підрахунками, 10-15 відсотків найініціативніших, найпідприємливіших колгоспників «зацепилися б» за землю, тобто освоїли б господарювання в нових економічних умовах. Сьогодні ці люди були б головною ланкою сільськогосподарського виробництва. Новий господарський уклад «відтягнув би» частину молодих невлаштованих людей, колишніх селян, з міста, що значно скоротило б безробіття. У середовищі селян запанувала б потреба в конкретних знаннях. Сільські діти були б заангажовані цією потребою і охоче вивчали б агрономію, інженерну справу, економіку, ветеринарію, юриспруденцію»⁶.

Та влада не скористалася такою нагодою. Велика армія чиновників не хотіла, та й нині не хоче мати під своєю опікою заможного, незалежного господаря. Це загрожувало б їй втратою реальної влади, редистрибутивних функцій, без яких аграрна бюрократія втрачає свій сенс.

Однак глибока економічна криза, що охопила українське село, диктувала свої умови облаштування сільського життя. Стратегічною основою аграрної реформи стала реорганізація агропромислового комплексу шляхом переведення колективного землеволодіння і землеробства на засади приватновласницького землеволодіння, формування сільгоспвиробника нового типу, підвищення ефективності виробництва, утвердження нових земельних відносин, підведення сучасної технічної бази під багатогалузеву виробничу структуру села⁷.

Аграрна реформа як узагальнене соціальне поняття, що фіксує комплекс цілеспрямованих та спонтанно зумовлених змін у різних системах відносин на селі, вважається технологічно виваженою, якщо вона: 1) забезпечена науково обґрунтованою концепцією, програмою здійснення конкретних перетворень; 2) є соціально легітимною (прийнятою масами); 3) не проводиться всупереч корінним інтересам суб'єктів господарювання; 4) спирається на правову основу, механізми захисту і контролю; 5) має максимальні строки виконання; 6) забезпечена ресурсами; 7) реалізується через адекватний механізм впровадження; 8) є результативною; 9) визначається соціально прийнятною ціною; 10) є соціально справедливою.

Провідні вчені-аграрники визнають, що в аграрному секторі економіки України за роки реформування відбулися радикальні зміни, однак результати перетворень – не такі, як на них очікували. Що ж до ставлення до аграрної реформи в суспільстві, то воно неоднозначне й суперечливе. І це зрозуміло: трансформаційні процеси неоднаково зачепили різні соціальні групи і верстви населення. З початком радикалізації аграрної реформи (1994 р.) її оцінки були просякнуті відчуттям тривоги й непевності стосовно того, куди приведе аграрна політика держави, як далі працювати селянам, що станеться з колективними господарствами, землею. Як слушно зазначає О. Іваненко, «сьогодні навряд чи хто наважиться дати аграрній реформі та її результатам і наслідкам позитивну оцінку. Важко дати навіть нейтральну оцінку, а якщо хтось із спеціалістів або аграрних працівників, чи вищого керівництва держави й намагається це зробити на основі об'єктивних цифр, від нього обов'язково вимагатимуть додаткових коментарів або пояснень. Найчастіше нейтральна оцінка набуває формули: «є успіхи, є й прорахунки». А чого більше – не з'ясовують»⁸. Наведений нижче статистичний матеріал, гадаємо, підтверджує судження дослідниці. Так, станом на 1994 рік, у колективну і приватну власність сільськогосподарським працівникам було передано майже 32 млн га земельних угідь, роздержавлено 30% радгоспів, розпайовано 7,5 тис. колгоспів (78%), створено 34 тис. фермерських господарств. Проте здійснення реформування села не супроводжувалося ефективними змінами в економічній і соціальній сферах сільського господарства. В названий рік порівняно з 1990 роком обсяг валової сільськогосподарської продукції скоротився на 32%, виробництво зерна зменшилося на 30%, цукрових буряків – на 36%, овочів – на 23%, м'яса – на 39%, молока – на 25%, яєць – на 30%⁹. Реформа виявилася багато в чому неефективною, ба й недоцільною. Вона не тільки не ліквідувала кризи в сільському господарстві, а й значно поглибила її, не дала гарантій селянинові для перетворення його на реального власника землі.

На наш погляд, мають рацію дослідники, які вважають основним недоліком реформування села відсутність земельного ринку. «Треба практично довести, що мета земельного ринку – розв'язання проблем: селянина, села, сільського господарства, – зазначає академік НААНУ П. Саблук. – У цивілізованому світі аграрний бізнес не працює, якщо не має 15% зиску на активи, які він вкладає в ту чи іншу діяльність. Селянин мусить вкладати землю як актив, а ми її не визнаємо ні активом, ні капіталом. 500 млрд гривень – завдяки розв'язанню земельної проблеми щороку повинні мати 75 млрд гривень прибутку від сільськогосподарської діяльності. Натомість маємо щорічно 5-6, найбільше 10 млрд. 40% у структурі капіталу посідає земля, 40% – за основними фондами, решту 20% – за обіговим капіталом»¹⁰.

Ринок землі – це, по-перше, економіко-правова категорія, що охоплює комплекс питань. По-друге, ринок базується на конституційно закріпленій рівності прав власності на землю громадян, юридичних осіб, територіальних громад і держави. Приватизація сільськогосподарських земель в Україні створила лише віртуального власника землі, власника державного акта, навіть не користувача. Нині деякі науковці пропонують, перш ніж запровадити ринок землі, випробувати

експериментальні моделі в окремих регіонах, щоб убезпечити себе від імовірних загроз. Але ж ми вже понад 20 років проводимо такі експерименти. До речі, земельний ринок на українських землях існував ще до соціалістичного укладу. Нині 7 млн наших співвітчизників працюють за межами своєї країни. Якби вона дала їм такі ж «права гри», які вони мають на чужині, то більшість заробітчан повернулися б на батьківщину. Вони вже знають, як живе цивілізований світ і зробили свій вибір на його користь, а любов до землі, знання і дар господарювання у них з діда-прадіда. Що ж до ймовірних загроз, що несе в собі земельний ринок (йдеться насамперед про тотальний, неконтрольований, спекулятивний продаж землі), то держава мусить передбачити законодавчо всі необхідні перестороги, аби ринок працював цивілізовано.

На думку Ю. Микитенка, начальника відділу оцінки та ринку земель Головного управління Держкомзему в Полтавській області, формування ринку земель доцільно проводити у три етапи:

– початковий етап, або етап формування відносин на сегменті ринку земель сільськогосподарського призначення (3-5 років); на цьому етапі основним суб'єктом ринку земель є фізична особа – громадянин України з відповідною фаховою підготовкою і досвідом роботи в аграрній сфері. Формування ринку на початковому етапі дозволить зменшити безземелля серед певних прошарків населення;

– етап обмеженого обігу земельних ділянок сільськогосподарського призначення (3-5 років); цей етап характеризується включенням до економічного обігу земельних ділянок, розміщення їх поза єдиними земельними масивами, а також земельних ділянок, отриманих громадянами на умовах безоплатної приватизації для особистого земельного господарства або фермерського господарства в розмірах паю;

– етап вільного обігу земельних ділянок сільськогосподарського призначення (етап розвинутого ринку земель); на цьому етапі в обіг включаються земельні масиви розміром до 100 га. Суб'єктами ринку земель є фізичні та юридичні особи (фермерські господарства), зареєстровані в Україні, в установчих документах яких відсутні громадяни інших держав¹¹.

Проблеми ринкового обігу землі породили серйозну дискусію в суспільстві. При цьому чітко виявили себе дві протилежні позиції: законодавча заборона купівлі-продажу землі і приватної власності на неї (за винятком земельних ділянок для особистого підсобного господарства і садово-городних кооперативів) та беззастережна підтримка правового закріплення приватної власності на землю і її необмеженої купівлі-продажу¹².

Представниками першої позиції є переважно ліві політичні сили, другої – праві. Прибічники лівої позиції слушно стурбовані станом земельних ресурсів у сільському господарстві й прагнуть припинити розбазарювання землі. Не можна не погодитись з ними у тому, що вільна, безконтрольна купівля-продаж землі неминуче приведе до її переходу до рук олігархічних кланів, скоробагатків, які нажили величезні капітали, причому з допомогою сумнівних засобів. У результаті, ще більше посиляться обезземелювання і без того зuboжілих селян. Позаяк такий

ринковий обіг зумовлений існуванням приватної власності, то вони вимагають не допустити законодавчого визнання приватної власності на землю, а отже, і її обігу.

Свою логіку мають прибічники протилежної позиції. Вони пропонують за становлення ринкової економіки, а тому вважають, що без запровадження приватної власності на землю і її ринкового обігу розв'язати цю проблему неможливо. Висновок слушний. Однак з наступним судженням не можна погодитись. Оскільки вони пов'язують приватну власність на землю з її вільною купівлею-продажем, то законодавче недопущення купівлі і продажу землі означає для них заперечення самої приватної власності на землю – найважливішої умови формування ринкової економіки¹³.

Як бачимо, в основі протилежних поглядів щодо законодавчого регулювання земельних відносин лежить нерозуміння специфіки приватної власності на землю. А вона є, причому має принциповий характер, пов'язаний з особливістю землі як об'єкта власності. Земля всюди є національним надбутком, тому суспільство не може погодитися з тим, щоб приватний власник розпоряджався ним повновладно, лише на свій розсуд. У всіх цивілізованих країнах діють особливі механізми функціонування і реалізації приватної власності на землю, які забезпечують облік і захист інтересів усього суспільства щодо збереження, відтворення, ефективного цільового використання земельних ресурсів. Отже, ринок землі регульований. Держава законодавчо визначає, кому можна продавати землю, для яких цілей і в яких масштабах. Вона жорстко контролює і регулює не лише ринок землі, а й широкий спектр її використання, причому як на загальнодержавному, так і на муніципальному рівні, з метою недопущення спекуляції земельними ділянками та інших зловживань.

Запровадження ринку землі сільськогосподарського призначення, зняття мораторію на її купівлю і продаж в Україні можливі, на думку доктора економічних наук, члена-кореспондента УААН А. Третяка, лише після розробки та прийняття Верховною Радою необхідної законодавчо-нормативної бази функціонування ринку землі в повному обсязі. Крім того, має бути створений Державний реєстр прав на землю та нерухоме майно, запроваджені ефективні системи вивчення попиту і пропозицій менеджменту та маркетингу на ринку землі, а також об'єктивне і прозоре інформаційне забезпечення функціонування цього ринку. Першочерговими серед цих заходів мають бути такі:

- 1) Регулювання ринку земель сільськогосподарського призначення здійснювати безпосередньо законодавчими актами (законами прямої дії) з мінімальним застосуванням практики підзаконних актів, відомчих інструкцій та нормативних документів системи землеустрою. Якомога повніше відобразити необхідні норми і регламенти щодо купівлі-продажу земель, які перебувають у приватній власності.

- 2) Законодавчо встановлено, що громадяни та юридичні особи можуть набувати право власності на землю сільськогосподарського призначення загальною площею до 100 га. Такі обмеження мають бути диференційовані в розрізі регіонів до розмірів земельного паю, беручи до уваги регіональну диференціацію землезабезпеченості, а також структуру та спеціалізацію товарного аграрного виробництва. Слід встановити, що площа землі сільськогосподарського призна-

чення у приватній власності не може бути збільшена понад встановлену законом максимальну норму шляхом успадкування, міни чи будь-яким іншим способом.

3) Головними вимогами до покупця земельної ділянки мають бути наявність сільськогосподарської освіти та проживання на території місцевого самоврядування. При цьому має встановлюватися максимальна площа, що може придбати покупець без спеціальної освіти.

4) Потрібно запровадити орієнтовані регіональні мінімальні та максимальні ціни на землі, взявши за базовий рівень нормативну грошову оцінку земель сільськогосподарського призначення з урахуванням ринкових факторів. З метою запобігання спекулятивних дій на земельному ринку, необхідно законодавчо встановити: якщо куплена земельна ділянка продається раніше ніж через 3 роки, то вона має бути продана за ціною її придбання.

5) Необхідно законодавчо зобов'язати землевласників протягом короткого терміну розробити проект землеустрою придбаної землі. Такі проекти мають передбачати: раціоналізацію землекористування; освоєння та дотримання сівозмін; проведення робіт щодо захисту землі від ерозії, а також заходи щодо відтворення родючості ґрунтів¹⁴.

Примітки:

¹ Присяжнюк Ю. Українське селянство Наддніпрянської України : соціоментальна історія другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Черкаси : «Вертикаль», ПП Кандич С. Г., 2007. С. 253.

² Губені Ю. Фактор ризику. Хто позбавив конституційного права на землю майбутні покоління // День. 2009. 30 травня. С. 5.

³ Нечитайло В. Селянське господарство фермерського типу в Україні : історія і сучасність. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2004. С. 8.

⁴ Лукінов І. Економічні трансформації наприкінці ХХ століття. К., 1997. С. 8.

⁵ Дзюба І. Україна перед сфінксом майбутнього // Український історичний журнал. 2002. №3. С. 17.

⁶ Матвіюк К. Проблеми і суперечності аграрної реформи в Україні // Фермерські господарства на Поділлі: історична ретроспектива і сучасний стан. Збірник наукових праць за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції (22-23 квітня 2003 року). Кам'янець-Подільський. 2003. С. 136.

⁷ Іваненко О. Село, селяни та аграрна реформа : український варіант // Соціологія : теорія, методи, маркетинг. 2007. № 2. С. 128.

⁸ Там само. С. 134.

⁹ Як селянам далі господарювати. Доповідь Прем'єр-міністра України С. Марчука на Всеукраїнській нараді з питань агропромислової політики 26 грудня 1995 року // Сільські вісті. 1995. 28 грудня. С. 2.

¹⁰ Земля має стати товаром. Розмова з директором Національного центру «Інститут аграрної економіки» академіком НААУ П. Саблуком // Українська доля. 2012. 4 травня. С. 3.

¹¹ Микитенко Ю. Як створити ефективного землевласника. Зняття мораторію на продаж сільськогосподарських земель: занепад чи процвітання України? //

День. 2009. 30 травня. С. 5.

¹² Емельянов А. Регулированный рыночный оборот земли и частная собственность на землю // Вопросы экономики. 2001. №8. С. 82.

¹³ Там само. С. 83.

¹⁴ Третяк А. Ринок землі в Україні // Фермерське господарство. 2006. №45. С. 3-4.

Vitaliy Nechitajlo. Agrarian land reforms in Ukraine at the end of the 20th century – in the beginning of the 21st century: land cysers and miscalculation. In the article, the term «agrarian reform» is not used in the narrowly agricultural sense but as a generalized notion that denotes a complex of objectively predetermined changes in various systems of relations in the rural environment: economic, social, organizational, technological, domestic, etc. The ideology of the agrarian reform is based on the thesis, according to which the private ownership of land should ensure the emergence of more powerful motivation for productive labor.

The key problem of modernization of the agrarian sector of the economy is the problem of land market circulation. In up-to-date discussions two extreme positions are defined: the legislative exclusion of land sales and, consequently, private ownership of it, and immense support of the legal consolidation of private ownership on agricultural land and on their unlimited sale and purchase.

The materials of the research testify that agrarian reform can be considered technologically balanced, if it is reinforced by scientifically grounded conception is legitimate, effective, efficient, socially fair. Unfortunately, the given factors do not create any positive results of land transformation in Ukraine. Formally, the private ownership of land is legal here, but the legal mechanism of land purchase and sale is not included in the new system of economic relations. The land market is, first of all, the recognition of land as an economic substance. That is why the state cannot fully develop without a competent land reform.

Key words: agrarian reform, land reform, land market, market relations.

Отримано: 01.06.2018 р.